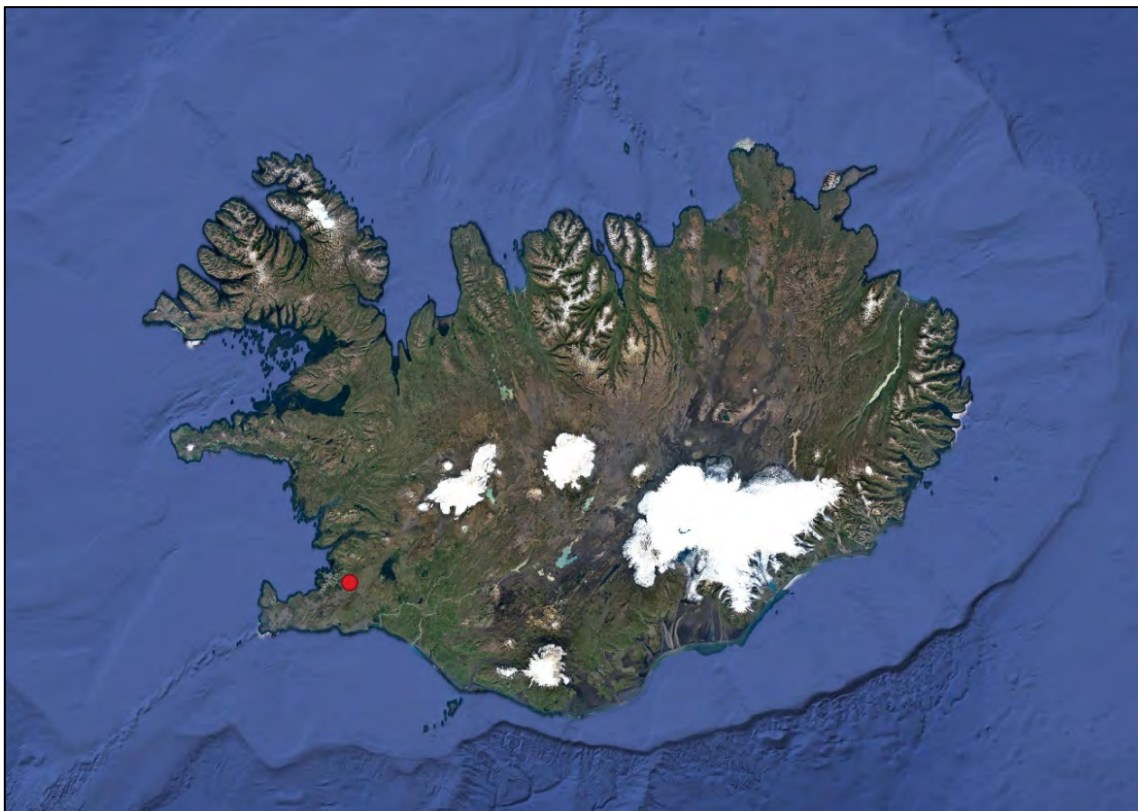

ANTIKA EHF 2021

Fornleifaskráning vegna sumarbústaðalóðar í landi Miðdals I í Mosfellsbæ

Rúna K. Tetzschner og Ragnheiður Traustadóttir

Mynd 1 Skráningarsvæðið

Forsíðumynd: Gamlar götur

Ritstjóri: Ragnheiður Traustadóttir

[www. antikva.is](http://www.antikva.is)

Útgefandi: Antikva ehf.

ISBN númer: 978-9935-525-02-4

Höfundar tóku ljósmyndir í ritinu nema annað sé tekið fram

@ Ragnheiður Traustadóttir og Rúna K. Tetzschner

Efnisyfirlit

Inngangur	5
Fornleifaskráningar	5
Skráningarsvæðið	6
Tilgangur fornleifaskráningar	7
Fornleifaskráning og aðferðir	10
Jarðar- og fornleifanúmer	10
Tegund, hlutverk og heiti	11
Staðsetning	11
Staðhættir og lýsing	11
Hættumat	11
Miðdalur	12
Götur [2806-2807] leiðir	13
Gata [2805] leið	15
Samantekt og niðurstöður	16
Heimildir	18

Ljósmyndaskrá

Mynd 1 Skráningarsvæðið	2
Mynd 2 Skráningarsvæðið: reitur 226500.....	6
Mynd 3 Horft suður yfir reit 226500.....	6
Mynd 4 Horft norðaustur yfir reit 226500	7
Mynd 5 Horft suður eftir miðgötunni [2806]	12
Mynd 6 Horft suður eftir miðgötu [2806] þegar sunnar dregur (utan við reit 226500)	13
Mynd 7 Austasta gatan [2807] er utan austurmarka reits 226500 en liggur síðan inn á hann	14
Mynd 8 Fyllingarefni vestan við götu [2807]	15
Mynd 9 Vestasta gatan [2805] – horft í suður.....	16

Inngangur

Að beiðni Einars Tryggvasonar arkitekts tók Ragnheiður Traustadóttir fyrir hönd Antikvu ehf. að sér fornleifaskráningu á lóð í landi jarðarinnar Miðdals I vegna fyrirhugaðra byggingaframkvæmda.

Skipulagsreiturinn er staðsettur í landareign Miðdals, allnokkru norðan Selvatns og sunnan Krókatjarnar og Nesjavallavegs. Þrjár götur eða kindagötur fundust á svæðinu og voru þær mældar upp. Aðrar fornleifar eru ekki sýnilegar á yfirborði. Heimildir greina ekki frá byggð á svæðinu né heldur benda örnefni eða frásagnir til fornleifa.

Skráningin fól í sér athugun á fyrri skráningum, heimilda- og vettvangskönnun. Skýrsluhöfundar sáu um vinnuna.

Fornleifaskráningar

Saga Miðdals er rakin í skýrslunni *Skráning fornleifa í Mosfellsbæ* sem var gefin út árið 2006. Sú skýrsla var unnin upp úr eldri skráningargögnum en skipuleg skráning fornleifa í Mosfellsbæ hófst árið 1980 og var fyrsta skráning sinnar tegundar á Íslandi.¹ Árið 2006 voru mælingatæki ekki jafn nákvæm og í dag og stenst skráningin því ekki að öllu leyti þær kröfur sem gerðar eru núna; því þurfti að gera könnun á skipulagsreitnum í landi Miðdals I sem hér um ræðir. Tveir aðrir byggingareitir í landi Miðdals I voru kannaðir haustið 2020 en þar fannst ekkert.² Auk þess fór fornleifaskráning fram vegna deiliskipulags í Dallandi árið 2019.³

¹ Agnes Stefánsdóttir, Rúna K. Tetzschner o.fl., *Skráning fornleifa í Mosfellsbæ*, 92-111.

² Rúna K. Tetzschner og Ragnheiður Traustadóttir, *Fornleifaskráning vegna sumarbústaðalóða*.

³ Rúna K. Tetzschner og Ragnheiður Traustadóttir, *Fornleifaskráning vegna deiliskipulags Dallands*.

Mynd 2 Skráningarsvæðið: reitur 226500.

Skráningarsvæðið

Um er að ræða lítinn byggingareit, 226500, rétt sunnan við línuveg sem hlykkjast suðvestur frá Nesjavallavegi, út frá malarvegi sem liggur suður að sumarbústaðabyggð við Selvatn.

Vestan megin afmarkast reiturinn af girðingu. Þar er lúpínugróður. Nokkru fyrir sunnan reitinn er vaxið skógi, aðallega barrtrjám.

Mynd 3 Horft suður yfir reit 226500

Í reitnum sjálfum er mólendi, vaxið mosa og lyngi en grasi vaxin slétta í dæld fyrir miðju. Vestan og austan megin eru grónar klappir og grjót.

Tveir stígar liggja suður um svæðið og sá þriðji sem kemur úr norðaustri sameinast eystri stígnum. Þetta er innan hinna fornu landamarka Miðdals.

Mynd 4 Horft norðaustur yfir reit 226500

Tilgangur fornleifaskráningar

Samkvæmt 4. mgr. 3. gr. laga um menningarminjar nr. 80/2012 (mml.), sem tóku við af þjóðminjalögum nr. 107/2001 1. janúar 2013, njóta fornleifar friðunar og eru þannig verndaðar gegn hvers kyns raski.

Í 3. mgr. 3. gr. mml. eru fornleifar skilgreindar með svofelldum hætti:

„Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

a. búsetulandslag, skráðgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna,

bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,

b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,

c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,

d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,

e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,

f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,

g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,

h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,

i. skipsflök eða hlutar þeirra.“

Í 21. gr. mml. er kveðið á um verndun fornleifa:

„Fornleifum, sbr. 3. mgr. 3. gr., jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.

Eigendur og ábúendur jarða skulu hlúa að fornleifum á landareignum sínum og viðhalda umhverfi þeirra eftir því sem sanngjarnt getur talist. Minjastofnun Íslands er skylt að veita ráðgjöf og leiðbeiningar í því sambandi.

Minjastofnun Íslands gerir nauðsynlegar ráðstafanir til verndar fornleifum, viðhalds eða endurbóta, en áður skal gera landeiganda eða ábúanda viðvart um þær. Ef nauðsyn krefur lætur Minjastofnun Íslands rannsaka fornleifar með uppgreftri eða á annan hátt.“

Friðhelgi fornleifa er ekki háð því að þær séu þekktar eða hafi verið skráðar. Ef áður óþekktar fornleifar finnast ber að tilkynna það Minjastofnun Íslands, sbr. 38. gr. mml., og án tafar skv. 1. mgr. 23. gr. megi ætla að þær séu í hættu.

Eitt af markmiðum fornleifaskráningar er að sporna við því að minjar verði fyrir skemmdum af gáleysi eða að nauðsynjalausu. Fornleifaskráning kemur að notum í minjavörslu þegar ákvarðanir eru teknar um aðgerðir til verndar einstökum minjastöðum eða minjasvæðum. Auk þess kemur hún að gagni í rannsóknum og kynningum. Í þessu tilviki, þar sem unnið er að deiliskipulagi á útvistarsvæði, verða til möguleikar á að kynna og nýta minjar á svæðinu.

Ekki er það síður hagur þeirra sem stýra hvers konar framkvæmdum að eiga aðgang að yfirliti um fornleifar á tilteknu svæði. Segja má að við það vinnist tvennt. Unnt verður að taka tillit til minjanna við skipulagsvinnu og nýta þær til að varðveita sögu staðarins í landslaginu. Einnig má minnka stórlega líkur á að framkvæmdaraðilar rekist í miðjum klíðum á fornleifar sem þeir gerðu sér ekki grein fyrir að gætu verið fyrir hendi en reynist svo nauðsynlegt að rannsaka með tilheyrandi kostnaði og töfum á framkvæmdum.

Björgunaruppgröftur, sem er unninn vegna framkvæmda og undir þrýstingi frá framkvæmdaraðilum, er heldur ekki æskilegur frá sjónarmiði fornleifafræðinnar. Fornleifaskráning sameinar þess vegna hagsmuni fræðigreinarinnar og þeirra sem standa að framkvæmdum.

Skráning fornleifa, húsa og mannvirkja skal skv. 16. gr. mml. fara fram áður en gengið er frá aðalskipulagi eða deiliskipulagi. Áður en deiliskipulag er afgreitt eða leyfi til framkvæmda eða rannsókna er gefið út skal skráning ætíð fara fram á vettvangi.

Skulu skipulagsyfirvöld hafa samráð við Minjastofnun Íslands um tilhögun skráningar eða endurskoðun á fyrri fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskrárm með hliðsjón af fyrirhuguðum breytingum á skipulagi. Óheimilt er að veita leyfi til framkvæmda án undanfarandi fornleifa-,

húsa- og mannvirkjaskráningar. Þegar sérstaklega stendur á getur Minjastofnun Íslands veitt undanþágu fyrir framkvæmdum með tilteknum skilyrðum.

Skipulagsyfirvöld skulu tilkynna Minjastofnun Íslands um gerð skipulagsáætlana og verulegar breytingar á þeim og um gerð skýrslna um mat á umhverfisáhrifum.

Almennt er æskilegt að framkvæmdum sé beint frá minjastöðum en sé þess enginn kostur ber að tilkynna Minjastofnun Íslands um framkvæmdirnar með sannanlegum hætti með minnst fjögurra vikna fyrirvara eins og segir í 23. gr. mml. Enn fremur segir að Minjastofnun Íslands ákveði að undangenginni vettvangskönnun hvort frekari rannsóknar sé þörf, hvort gera skuli tillögu um friðlýsingu eða hvort fornleifarnar megi víkja og þá með hvaða skilmálum.

Óheimilt er að veita leyfi til framkvæmda fyrr en ákvörðun Minjastofnunar Íslands liggur fyrir.

Í 2. mgr. 28. gr. mml. segir að framkvæmdaraðili greiði kostnað við þær rannsóknir á fornleifum sem Minjastofnun Íslands ákveður að séu nauðsynlegar vegna fyrirhugaðra framkvæmda. Við allar umfangsmiklar framkvæmdir skal sá sem fyrir þeim stendur bera kostnað af nauðsynlegum rannsóknum og vettvangsskráningu fornleifa.

Fornleifaskráning og aðferðir

Við fornleifaskráninguna voru fornleifar flokkaðar undir heiti jarðarinnar Miðdals. Fjallað er um hverja götu fyrir sig, teknar ljósmyndir og gerð kort auk þess sem göturnar voru hnitsettar og færðar inn á loftljósmynd frá Loftmyndum ehf.

Jarðar- og fornleifanúmer

Minjar eru auðkenndar með númeri og sérheiti þeirra ef við á eða hlutverki, til dæmis „leið [2807] gata“. Hjá sumum minjum er tegund nefnd á eftir númeri til frekari skýringar. Fyrsta númer innan hornklofa er númer skráningarinnar í landfræðilegum gagnagrunni

Mosfellsbæjar yfir fornleifar, örnefni og sögulegar minjar í Mosfellsbæ. Þessi númer fylgja meðfylgjandi fornleifaskrá en í skýrslu þessari er látið við sitja að nota einkennisnúmer úr gagnagrunninum. Ef til eru eldri númer úr eldri fornleifaskráningu fylgir það í sjálfri skránni.

Tegund og hlutverki minja er eins og venjan er um fornleifaskráningar lýst í fáum orðum, þ.e. hvort um sé að ræða tóftir bæja eða útihúsa, höfn, byrgi, túngarð og þar fram eftir götunum. Stundum sér fornra minja ekki stað í landslaginu þótt þeirra sé getið í heimildum og kunna margar ástæður að vera fyrir því. Kemur þá fram í fornleifaskránni að „heimild“ sé til um til dæmis útihús. Er leitast við að hafa fornleifaskrána eins nákvæma og kostur er því að leifar fornminja kunna að leynast í jörðu þótt ekki sé unnt að sjá þær með berum augum á yfirborðinu.

Tegund, hlutverk og heiti

Tegund og hlutverki minja er eins og venjan er um fornleifaskráningar lýst í fáum orðum. Í þessu tilviki er um að ræða þrjár götur.

Staðsetning

Tekin voru GPS hnit á minjunum eða þær mældar upp með nákvæmu GPS mælingartæki úti á vettvangi og þau færð inn í landupplýsingagrunn Mosfellsbæjar. Staðsetning þeirra er svo færð inn á loftmyndir frá Loftmyndum ehf. Í hjálagðri fornleifaskrá eru bæði gefin upp GPS hnit og hnit í landshnitakerfinu Ísnet 93 þegar við á. Gögnum er einnig skilað í stafrænu formi í landupplýsingakerfi.

Staðhættir og lýsing

Ávallt er greint frá afstöðu skráðra minja í landslaginu, þeim og staðháttum lýst, bæði formi, umfangi og ástandi, og aðrar athugasemdir gerðar þegar þörf krefur, til dæmis vísað í aðrar heimildir.

Hættumat

Leitast er við að leggja mat á þá hættu sem að fornleifunum kann að steðja, bæði af völdum náttúru og manna. Þetta er gert til að unnt sé að grípa til viðeigandi ráðstafana liggi minjar undir skemmdum eða geti orðið fyrir raski. Hætta vegna ábúðar þýðir að framkvæmdir eða álag kunni að raska fornminjum. Hætta vegna veðrunar þýðir að fornleifar séu smám saman að mást í burtu fyrir áhrif lofts eða vatns. Hætta vegna landbrots þýðir að fornleifar geti glatast af völdum vatns eða uppblásturs.

Miðdalur

Miðdalur er gömul jörð sem heyrði undir konung við jarðaskráningu Árna og Páls árið 1704 en við gerð *Jarðatals* Johnsen árið 1847 var hún komin í bændaeign og bjó eigandinn þar sjálfur.⁴ Líklegt er að hið forna bæjarstæði Miðdals hafi verið á sömu slóðum og núverandi bæjarhús Miðdals. Staðsetningin hefur að minnsta kosti haldist svipuð frá því túnakort var gert árið 1916.

Jörðinni var skipt í Miðdal I og II einhvern tímann eftir árið 1938 og árið 1950 var nýbýlið Dalland myndað á jörðinni.⁵ Miðdalur er enn þá í ábúð.

Mynd 5 Horft suður eftir miðgötunni [2806]

⁴ *Jarðabók*, 289-291; *Jarðatal á Íslandi*, 96.

⁵ *Fasteignabók I; Jarðaskrár 1958-1979*.

Mynd 6 Horft suður eftir miðgötu [2806] þegar sunnar dregur (utan við reit 226500)

Götur - kindagötur [2806-2807] leiðir

Stígur eða gata [2806] liggur suður frá línuvegi þar sem hann liggur í hlykk. Gatan er mjög greinileg þar sem hún liggur um grasi vaxna sléttu og dýpkar upp gegnum mólendi þegar sunnar dregur. Á stöku stað þar sem jarðvegurinn er mjúkur sjást hófaför á þessari götu. Hún sveigir í suðvestur og týnist síðan í skógarreit. Framhaldið má einnig greina norðan við línuveginn og sveigir stígurinn þar í vestur og liggur meðfram veginum. Önnur gata [2807] sem sameinast þessari liggur í suðvestur frá línuvegi. Stór gröf fyrir fyllingarefni er í notkun rétt vestan við götu [2807] og stafar henni hættu frá raski þar.

Mynd 7 Austasta gatan [2807] er utan austurmarka reits 226500 en liggur síðan inn á hann

Mynd 8 Fyllingarefni vestan við götu [2807]

Gata - kindagata [2805] leið

Þriðji stígurinn eða gatan er nokkru vestar og liggur líka í suður upp um móa frá línuvegi en týnist síðan í lúpínu. Þessi stígur er ógreinilegri en eystri göturnar.

Mynd 9 Vestasta gatan [2805] – horft í suður

1

Samantekt og niðurstöður

Þrjár götur voru skráðar og mældar upp innan byggingareitsins. Sú vestasta [2805] er ógreinilegri en miðjugatan [2806] sem er nokkuð djúp á kafla þar sem jarðvegurinn er mjúkur. Austasta gatan [2807] er utan austurmarka svæðisins en liggur inn á það og sameinast miðgötunni. Þessi gata liggur eins og hinar suður frá línuvegi en stafar hættu af malargröf sem er rétt vestan við hana. Göturnar gætu tengst búskap í hinum forna Miðdal, einkum miðgatan [2806] en sjá má framhald hennar við Selvatn þar sem áður var haft í seli. Einar Tryggvason ábúandi telur þó að þetta séu einkum kindagötur og segir að fleiri slíkar sé að finna á jörðinni. Erfitt er að meta aldur á þessum götum en þeim hefur verið raskað áður og ætti því uppmæling á þeim að vera fullnægjandi. Það er þó Minjastofnun Íslands sem metur og tekur ákvörðun um það.

Engar aðrar minjar fundust við vettvangskonun. Heimildir greina ekki frá byggð á svæðinu né heldur benda örnefni eða frásagnir til fornleifa.

Ekki er víst að allar minjar á svæðinu sjáist á yfirborðinu eða hafi verið skráðar. Ef áður óþekktar fornleifar koma í ljós á framkvæmdasvæðinu ber að stöðva framkvæmdir, varast frekara rask og tilkynna þegar í stað um fundinn til Minjastofnunar Íslands, sbr. 38. gr. mml. Minjastofnun Íslands metur eðli þeirra og umfang og hvort rannsókna sé þörf áður en framkvæmdir halda áfram.

Er því beint til framkvæmdaraðila að reyna að sneiða hjá fornleifum og komast hjá því að raska þeim í lengstu lög. Í 21. gr. mml. segir um verndun fornleifa, að „jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, [megi] enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.“

Heimildir

Agnes Stefánsdóttir, Rúna K. Tetzschner, Guðmundur Ólafsson, Ágúst Ó. Georgsson, Kristinn Magnússon og Bjarni F. Einarsson. *Skráning fornleifa í Mosfellsbæ*. Skýrslur Þjóðminjasafns Íslands. Reykjavík: Þjóðminjasafn Íslands, 2006.

Fasteignabók I: Mat fasteigna í sýslum samkv. lögum nr. 33 frá 1955. Öðlast gildi 1. maí 1957. Reykjavík, 1956-1957.

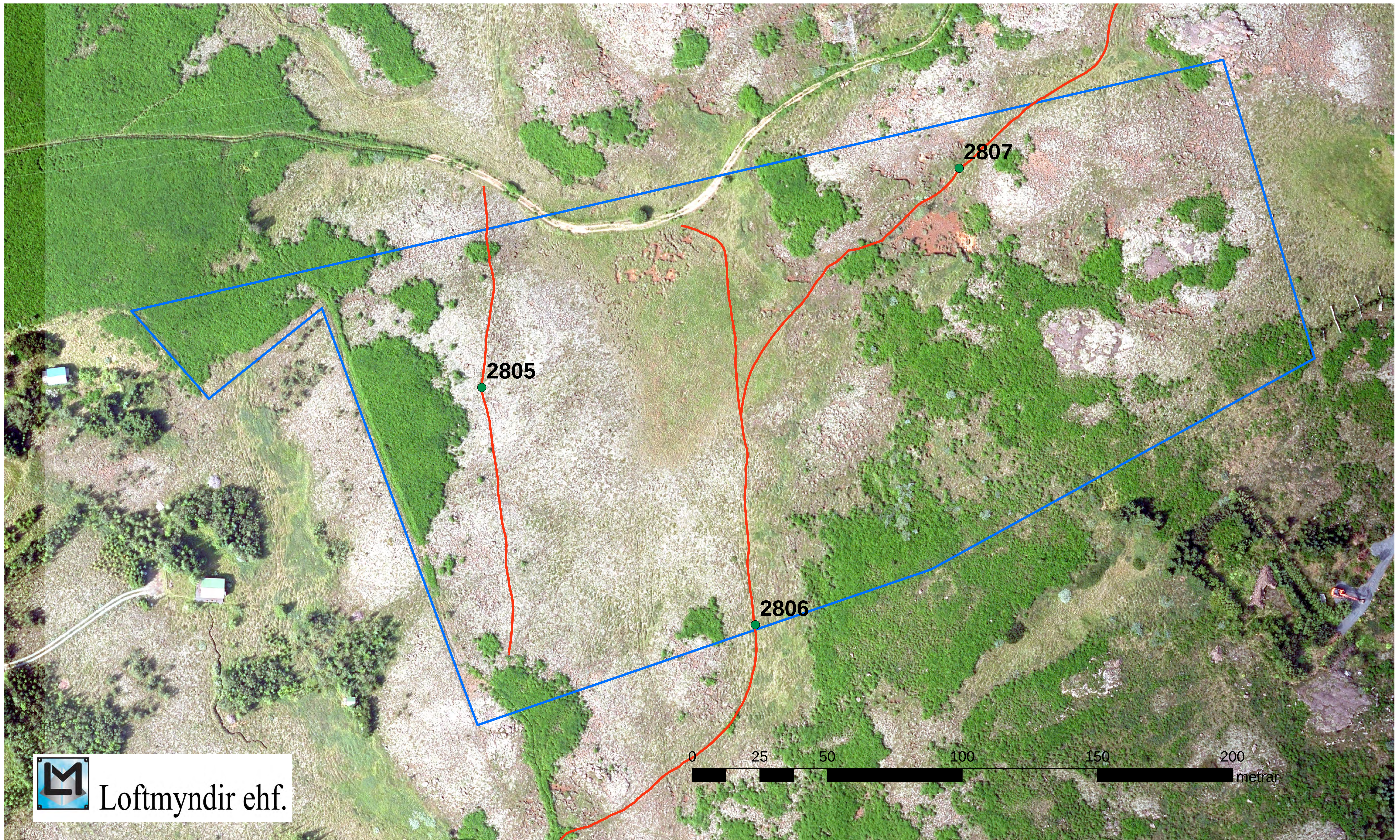
Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. Gullbringu- og Kjósarsýsla. III. Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafjelag í Kaupmannahöfn, 1923-1924.

Jarðaskrár 1958-1979. Landnám ríkisins hefur tekið saman eftir forðagæsluskýrslum og skýrslum hreppstjóra um jarðir í ábúð og eyði. Óprentuð. Skráin er einungis til hjá Landnámi ríkisins.

Jarðatal á Íslandi, með brauðalýsingum, fólkstölu í hreppum og prestaköllum, ágripi úr búnaðartöflum 1835-1845, og skýrslum um sölu þjóðjarða í landinu. Gefið út af J. Johnsen. Kaupmannahöfn, 1847.

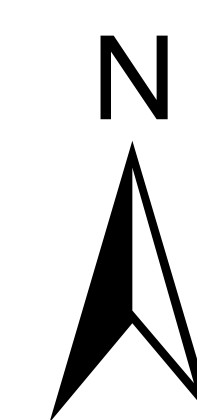
Rúna K. Tetzschner og Ragnheiður Traustadóttir. *Fornleifaskráning vegna deiliskipulags Dallands í Mosfellsbæ*. Reykjavík: Antikva ehf., 2019.

Rúna K. Tetzschner og Ragnheiður Traustadóttir. *Fornleifaskráning vegna sumarbústaðalóða í landi Miðdals I í Mosfellsbæ*. Reykjavík: Antikva ehf., 2020.

Fornleifaskráning vegna deiliskipulags

Reitur 226500 í landi Miðdals

Kort
Nr 1

Antikva ehf.

Kortagerð: Ragnheiður Traustadóttir

Skráning: Júní 2021 Rúna K. Tetzschner

Dagsetning: 25. júní 2021